

Ο ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ ΩΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΤΗΣ*

Ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα τῆς ἐπιστημονικῆς σταδιοδρομίας του, ὁ Νικόλαος Β. Τωμαδάκης (1907-1993) κινήθηκε μὲ μιὰ πολλαπλότητα φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ἐνδιαφερόντων στὸν εὐρύτατο χῶρο τῶν βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἔχοντας ἀνατραφεῖ ἐπιστημονικὰ μέσα στὴν τότε πολὺ ἰσχυρὴ ἀκόμη παράδοση πολυμέρειας καὶ ζήλου ποὺ εἶχαν διαμορφώσει προσωπικότητες τῆς πανεπιστημιακῆς καὶ τῆς ὅλης λογιόσυνης, «περιβάλλοντας» τὴν ἄλλοτε ἐμφανέστερη καὶ ἄλλοτε δυσδιάκριτη κεντρικὴ εἰδικότητά τους μὲ ἐξίσου σοβαρὲς ἀσχολίες ἀκτινωτῆς θεματικῆς κατεύθυνσης, μὲ ἐνοποιητικὴ βάση ὥστόσο ἔναν εἴτε ποσοτικὰ εἴτε ποιοτικὰ ἰσχυρότερο ἱστορισμὸ – εὐεργετικὸ καὶ ἐξελικτικὰ ἐνεργὸ κληροδότημα τοῦ 19ου αἰῶνα στὸν 20ῶ.

Μιὰ σύντομη ἐνδεικτικὴ μνεία (ὅπως, βέβαια, ἔχει γίνεи ἐπανειλημμένα σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις) θὰ μπορούσε νὰ περιλάβει τὰ ὀνόματα τῶν Κωνσταντίνου Ν. Σάθα (1842-1914), Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου (1851-1919) καὶ Παύλου Καρολίδη (1849-1930), τῶν Νικολάου Γ. Πολίτη (1852-1921) καὶ Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι (1848-1941), τοῦ Στεφάνου Α. Ξανθοῦδιδη (1864-1928), τῶν «ἁμεσῶν» διδασκάλων τοῦ Τωμαδάκη, Κωνσταντίνου Ι. Ἀμάντου (1874-1960), Σωκράτους Β. Κουγέα (1876-1966), Φαίδωνος Ι. Κουκουλῆ (1881-1956) καὶ Νίκου Α. Βέη (1883-1958), τοῦ Στίλπωνος Π. Κυριακίδη (1887-1964), καταλὴγοντας στοὺς συγχρόνους του Γεώργιο Θ. Ζώρα (1908-1982), Κωνσταντῖνο Θ. Δημαρᾶ (1904-1992), Λίνο Ν. Πολίτη (1906-1982) καὶ Ἑμμανουὴλ Γ. Κριαρᾶ (1906), δηλαδὴ στὴ «φιλολογικὴ γενιά τοῦ '30», κατὰ τὸν εὐστόχο προσδιορισμὸ ποὺ εἰσηγήθηκε ὁ τελευταῖος, καὶ σὲ μιὰ φάση ὀριστικῆς διάκρισης καὶ θεμελίωσης τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ὡς αὐτοτελοῦς ἐπιστήμης, μέσα στὴν καθολικὴ πορεία πρὸς τὴν ἀναγκαία καὶ ὁλοένα ἐντεινόμενη εἰδίκευση. Τὸ φαινόμενο τῆς παλαιότερης πολυμέρειας καὶ τῶν «χαλκέντερων» ἐκπροσώπων τῶν ἱστοριοφιλολογικῶν σπουδῶν ἦταν διεθνὲς καὶ ὀφειλόταν συνδυαστικά: στὶς ἀντικειμενικὲς ἀπαιτήσεις τεράστιων πεδίων ὕλικου ποὺ ἀνέμεναν τὴν ἀξιοποίησή τους, στὴν εὐλογη

* Ἀνακοίνωση στὸ Ι' Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο, ποὺ πραγματοποιήθηκε στὰ Χανιά ἀπὸ 1-8 Ὀκτωβρίου 2006.

όλιγοπροσωπία κάθε επιστημονικού τομέα κατά την άρχή της διαμόρφωσής του, αλλά και στίς οργανικότερες τάσεις συσχετισμών και έποπτείας που εύνοούσε από τη φύση του ο ιστορισμός. Προκειμένου για την έλληνική επιστήμη και για τομείς όπως οι βυζαντινές και οι νεοελληνικές σπουδές, τὰ δύο πρώτα τουλάχιστον από τὰ αίτια αυτά ήταν υπερέντονα (χωρίς να λείπει και η λειτουργία του δημιουργικότερου τρίτου), ενώ φυσικά και οι ξένοι βυζαντινολόγοι και πρώιμοι νεοελληνιστές εργάσθηκαν με πολλαπλότητα φροντίδων κατά κανόνα ανάλογη με εκείνην των Έλλήνων όμοτέχνων τους. Τò πρόσθετο γνώρισμα, άρχικά διεθνές και αυτό, αλλά ιδιαίτερα επίμονο σέ ό,τι άφορά τὰ αντίκειμενα που μάς άπασχολούν έδω, υπήρξε μιá ένμέρει έπωφελής και ένμέρει περιοριστική διπλή σύνδεση, σέ επίπεδο άσχολιών και προσώπων: τής φιλολογικής κατεύθυνσης με την ιστορική και τής βυζαντινής θεματικής με τη νεοελληνική. Άναμφισβήτητα, προέκυψε και από τις πρώτες εκείνες περιόδους πολύτιμο και άξιοθαύμαστα επίπονο έργο, ενώ πια κατά τον προχωρημένο είκοστόν αιώνα διαδέχθηκε την κυρίως παρατακτική πολλαπλότητα ή σύνθετη διεπιστημονική όπτική και ή ουσιαστικότερη αντίληψη τής συνάφειας των πολιτισμικών φαινομένων. Και οι πραγματικοί άρμοι τής σχέσης αρχαίας, βυζαντινής και νεοελληνικής γραμματείας έγιναν έγκυρότερα συνειδητοί μέσα από την έκάστοτε αυτόνομη μελέτη και την επίγνωση των διαφορών.

*

Ο Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, άφού άρχισε τη συγγραφική θητεία του με μιá πλούσια σειρά μικρών συμβολών ιστοριοδιφικού, γραμματολογικού και γλωσσοφιλολογικού χαρακτήρα («κυκλικές» επιδόσεις που, μαζί με μιάν άνάλογη ποικιλόθεμη άρθρογραφία, ποτέ δέν τις έγκατέλειψε), με κύριο αλλά διόλου άποκλειστικό τò χρητολογικό θεματικό πεδίο, επικέντρωσε την προσπάθειά του προς τὰ μέσα τής δεκαετίας του 1930 στη νεοελληνική λογοτεχνία με κύριο άποτέλεσμα την πρώτη διδακτορική διατριβή νεοελληνικής φιλολογίας: Έκδόσεις και χειρόγραφα του ποιητού Διονυσίου Σολωμού (1935), και συνέχισε την άσχολία του και στον τομέα αυτόν έως τò τέλος του βίου του, με μιá μακρά σειρά δημοσιευμάτων που μόνο τò κυριότερο μέρος τους συγκεντρώνεται σέ πέντε πολυσέλιδους τόμους: Νεοελληνικά, [Α'] (1953)· Διονύσιος Σολωμός [Έκτενης εισαγωγική μελέτη και εύρύτατη άνθολόγηση του έλληνικού έργου του Σολωμού] (1954)· Άπανθίσματα (1962)· Νεοελληνικά, Β' (1983)· Νεοελληνικά, Γ' (1992). Ένώ στην εύρύτερη νεοελληνική γραμματεία άφορούν και άρκετά από τὰ περιεχόμενα των τόμων Μεταβυζαντινά Φιλολογικά (1965) και *Miscellanea Byzantina-Neohellenica* (1972)¹. Τò 1944 υπέβαλε ύποψηφιότητα στην έδρα

1. Στην παρουσίαση που ακολουθεί, επειδή δέν πρόκειται για διεξοδική άνάλυση τής σχετικής άσχολίας του σέ όλη την ποσοτική έκτασή της, οι παραπομπές γίνονται κυρίως στá

τῆς Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, μὲ συνυποψηφίους τοὺς Πέτρο Σ. Σπανδωνίδη καὶ Ἑμμανουὴλ Γ. Κριαρᾶ καὶ μὲ ἄκαρπο ἀποτέλεσμα ἐκλογῆς· στὴ θέση αὐτὴ ἐκλέγεται τὸ 1948 ὁ Λίνος Πολίτης καὶ στὴν ἔδρα τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ ἴδιου Πανεπιστημίου ὁ Ἑμμ. Κριαρᾶς. Στὸ μεταξύ, πυκνώνουν τὰ βυζαντινολογικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ δημοσιεύματα τοῦ Τωμαδάκη, ποὺ καὶ αὐτὰ ἀνάγονται σὲ παλαιότερες ἀφορμὲς καὶ ἀφετηρίες, μὲ εὐδιάκριτη τώρα συμβολὴ τὴν ἐκτενὴ ἐρευνητικὴ πραγματεία *Ὁ Ἰωσήφ Βουρένιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400* (1947), ὅποτε ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τὸν ἐκλέγει τὸ 1949 καθηγητὴ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας. Καὶ ἀρχίζει ἀμέσως ὁ ἐνθουσιώδης καὶ ἀκάματος μελετητὴς μιὰν ἐντονότατη δραστηριότητα, μὲ μεθοδικὸ διδακτικὸ ἔργο, καθοδήγηση μεγάλου ἀριθμοῦ νέων ἐρευνητῶν καὶ βυζαντινολογικὰ δημοσιεύματα ποὺ ἐπίσης ἓνα κύριο μόνον μέρος τοὺς κάλυψε σὲ συγκεντρωτικὲς ἐκδόσεις τουλάχιστον ἐπτὰ ὀγκώδεις τόμους. Ἀλλὰ ἤδη ἀπὸ τὸ 1949 καὶ ἐπὶ εἴκοσι χρόνια δίδαξε νεοελληνικὴ λογοτεχνία στοὺς μετεκπαιδευόμενους στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν δημοδιδασκάλους, διατηρώντας καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς ἄμεσης προφορικῆς ἐπικοινωνίας τὴν ἐπαφὴ μὲ τὰ πάντα προσφιλῆ του («νεοελληνικά»). Πρέπει ἐξάλλου νὰ σημειωθεῖ ὅτι ιδιότυπη ὑπῆρξε ἡ στάση του ἀπέναντι στὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ποὺ ἀπέρρεε ἀπὸ τὴν ἐπιμονή του στὴ συνδυαστικὴ γιὰ τὸν Νέο Ἑλληνισμὸ πνευματικὴ ἀξία τῆς «λόγιας» καὶ τῆς «λαϊκῆς» παράδοσης². Αὐτὸ ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἐναλλαγὴ τῆς χρήσης δημοτικῆς καὶ καθαρεύουσας, προπαντὸς στὰ δημοσιεύματά του ὡς νεοελληνιστῇ καὶ σὲ ἄλλα ἄρθρα του, ἕως τὴν ὕστερη συγγραφικὴ του περίοδο (μὲ πρόσθετο αἶτιο, βέβαια, καὶ τὶς παλαιότερες ἀκαδημαϊκὲς ἀπαιτήσεις τῆς Φιλοσοφικῆς Ἀθηνῶν). Στὴ συνέχεια, θὰ ἐπιχειρήσουμε μιὰ σχετικὰ

δημοσιεύματα ποὺ συσσωματώνονται στὶς παραπάνω μνημονεύμενες πέντε συγκεντρωτικὲς ἐκδόσεις. Ἀναγράφονται πληρέστερα ἐδῶ τὰ στοιχεῖα τοὺς καὶ σὲ παρένθεση ἢ χρησιμοποιοῦμενη στὸ ἐξῆς συντομογραφία γιὰ τὰ τέσσερα ἀπὸ αὐτά. Κάθε φορὰ σημειώνεται σὲ ἀγκύλες μετὰ τὸν τίτλο τοῦ μελετήματος ἢ ἄρθρου τὸ ἔτος τῆς πρώτης δημοσίευσής του καὶ ἀκολουθεῖ ἡ συντομογραφικὴ παραπομπή (στὶς λίγες ἄλλες περιπτώσεις δημοσιευμάτων, γίνεται ἡ συνήθης παραπομπή): *Νεοελληνικά. Δοκίμια καὶ μελέται*. [Τόμ. Α'] Ἀθῆναι 1953, Τυπογραφεῖον Μῆνι Μυρτίδης (N1). – *Διονύσιος Σολωμός* [«Εἰσαγωγή», σελ. θ'–ροθ'. «Τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ», σελ. 1–187. Ἐπιμέλεια Ν.Β.Τωμαδάκη. Ἐκδοτικὸς Οἶκος Ἰωάννου Ν. Ζαχαροπούλου, (Ἀθῆναι 1954) [Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 15]. – *Ἀπανθίσματα. Γραμματολογικὰ καὶ βιογραφικὰ τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας*. Ἐκδοτικὸς οἶκος Γ. Φέξη, Ἀθῆναι 1962 (AΠ). – *Νεοελληνικά. Δοκίμια καὶ μελέται*. Τόμ. Β'. Ἐν Ἀθῆναις 1983 [«Ἀθηνᾶ»]. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας. Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων, ἀρ. 22] (N2). – *Νεοελληνικά. Δοκίμια καὶ μελέται*. Τόμ. Γ'. Ἐν Ἀθῆναις 1992 [τὴν ἴδια σειρά, ἀρ. 24] (N3).

2. Βλ. π.χ. «*Η νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἡ παράδοσις- τὰ κριτήρια- ἡ παρακμὴ*» [1951], N1, σελ. 48–51 [σύνολο: 44–75]· πρβλ. «*Ὀφέλῃσεν ἢ ἔβλαψεν ἡ καθαρεύουσα;*» [1981], N2, σελ. 301–314.

συνοπτική περιγραφή και αποτίμηση της συγγραφικής συμβολής του στην κυρίως Νεοελληνική Φιλολογία (και σε θέματα άμιγέστερα λογοτεχνικά, όχι της ευρύτερης λογιούσνης), παρακολουθώντας την κατά τήν, όχι ίσως απόλυτη αλλά βασική, χρονολογική τάξη τών αντικειμένων που τόν άπασχόλησαν. Προηγουμένως, έπισημαίνουμε όρισμένες γενικότερες άντιλήψεις του για τόν σκοπό της λογοτεχνίας.

*

Οι ευρύτερες γραμματολογικές άναφορές του Τωμαδάκη στη νεοελληνική λογοτεχνία χαρακτηρίζονται από τόν συνδυασμό της πλούσιας γνώσης του ύλικού και της πληροφοριακής σαφήνειας με τη διατύπωση ούσιαστικότερων προσδιορισμών (γενικής έρμηνευτικής τοποθέτησης και αξιολόγησης τών έργων), δηλαδή αποφεύγεται ή στεγνή άπαρίθμηση στοιχείων και διακρίνεται ήδη μιá προσωπική γνώμη του μελετητή, μέσα από ένα ιδιαίζον ύφος που μαρτυρεί βιωματική και όχι άπλως «επαγγελματική» σχέση με τó αντικείμενο³. Ένω π.χ. του είναι προσφιλής ή όλη γραμματεία της περιόδου της Τουρκοκρατίας, σημειώνει για μιá κατηγορία χρονολογικών, θρησκευτικών και άλλων πρακτικών-διδασκτικών κειμένων: *Οί μοναχοί και άλλοι κληρικοί, οί όποιοι έγγραφον τώρα, είχαν στενωτέρους όρίζοντας. Τα μικρά πάθη τών ανθρώπων άπησχόλουν τούς λαϊκούς και ή περιέργεια έστρεφε πρός τήν άπομνημόνευσιν τών συμβάντων. Ό βαθύς μεταφυσικός πόνος δέν βασανίζει τόν άνθρωπον, τόν λόγιον της εποχής. Περισσότερον έγγίζει τή ψυχήν του όρεινου δημιουργού της λαϊκής ποιήσεως και τέχνης, ό όποιος, εν τή άφελεία του, εκφράζεται πλατυστόμως. Όπου δέ άπουσίαση ό μεταφυσικός πόνος, εκεί ή λογοτεχνία όλίγα δύναται νά προσφέρει⁴. Και ή άμεσότητα τών κρίσεων έντείνεται, σε άνάλογες γενικές άναφορές εϋθέως αξιολογικού χαρακτήρα. Στη σκέψη του κυριαρχεί ένας μοραλισμός (όπωςδήποτε συντηρητικής, αλλά όχι σχολαστικής άπόκλισης) σε ό,τι άφορά τόν προορισμό της μεγάλης λογοτεχνίας, που κατά τή γνώμη του πρέπει νά διέπεται από μιάν άκμαία μεταφυσική συνείδηση και νά καταλήγει σε μιá σύνθετη και δυναμογόνο «πρόταση ζωής». Με άποτέλεσμα (προπαντός σε δημοσιεύματά του τών παραμονών και του τέλους της δεκαετίας του '40 και μέσα στο κλίμα τών άντιθετικών έξάρσεων και άκραίων ήθικών και αισθητικών άπόψεων που εύνοούσε ή περίοδος εκείνη) νά άντιλαμβάνεται ως φαινόμενα γενικής ή μερικής παρακμής της νεοελληνικής λογοτεχνίας όρισμένες τάσεις της ή όψεις του έργου έκπροσώπων της, άπωθώντας π.χ. τούς ποιητές της δεκαετίας του '20 και τόν *σαρκαστή* Κα-*

3. Γνώρισμα που παρατηρείται ακόμη και σε έγκυκλοπαιδικό άρθρο (έκτεταμένο και περιεκτικό): «Η νεοελληνική λογοτεχνία 1453-1800. Γραμματολογική έπισκόπησις και αξιολόγησις» [1950], ΑΠ, σελ. 9-50.

4. Ό.π., σελ. 38.

ρυωτάκη⁵, αναγνωρίζοντας ποιητική δύναμη αλλά όχι και θετική πρόταση ζωής στον Καβάφη⁶, εκτιμώντας την θαυμαστήν λυρικήν φλέβα του Σικελιανού, αλλά αμφισβητώντας την αποτελεσματικότητα και την υποκείμενη νοοτροπία της «δελφικής ιδέας»⁷, αποκρούοντας την *Ὁδύσσεια* του Καζαντζάκη, ὅπου επικρατεῖ ἡ μηδενιστική διαπίστωση ὅτι τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται μὲ τὸ κακόν⁸, καὶ παρατηρώντας ὅτι ἡ ἀναγκαία μεταφυσικὴ σύνθεση δὲν ὑπάρχει οὔτε στὸν Παλαμᾶ, παρὰ τίς πολλαπλὲς βέβαια ἱκανότητές του:... λείπει ἀπὸ τὸ ἔργον του ἡ μεταφυσικὴ ἐκείνη πνοή, ἡ ὁποία ἐμψυχώνει τὰ μεγάλα ἔργα. Εἰς τὸν Παλαμᾶν βέβαια ὑπάρχει Πίστις. Καὶ Πίστιν ζητοῦμεν ἡμεῖς, ὅχι λατρείαν. Ἀλλ' ἡ πίστις αὐτὴ εἶναι ἀπλῶς πίστις πρὸς τὸ Ἔθνος, τὸ ἐνσαρκούμενον ἀπὸ τὴν Νέαν Ἑλλάδα καὶ συνεχίζον τρισελιετὴ ἱστορίαν. Τὸ Ἔθνος προηγείται τοῦ ἀνθρώπου-Ἑλληρος. Ὁ Παλαμᾶς κατὰ ταῦτα δὲν εἶναι καμωμένος ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ Σολωμοῦ ἢ τοῦ Παπαδιαμάντη. Ὁ ἐνθουσιασμός του εἶναι ἀκριβῶς ρητορικός, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποκατασταθῇ ἀπὸ μεταφυσικὴν πίστιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὴν Δικαιοσύνην του. Δι' αὐτὸ, ὁσάκις τὸ Ἔθνος γονατίζει, θὰ στρέφεται πρὸς τὸν μέγαν αὐτὸν Πατέρα τῶν ἐθνικῶν ἰδανικῶν. Ἀλλ' ὁσάκις ὁ ἄνθρωπος στρέφεται πρὸς τὴν ἀπελπισίαν, θὰ ἐπιστρέφῃ πρὸς τοὺς ἀπλοῦς ἐκείνους χριστιανικοὺς τύπους τοῦ ταπεινοῦ Παπαδιαμάντη⁹. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς ἐντελῶς συγχρόνους του, ἐπιφυλακτικὸς φαίνεται νὰ εἶναι ἀπέναντι στοὺς πεζογράφους τῆς γενιᾶς τοῦ '30, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τίς σύντομες ἀξιολογήσεις τῆς *Ζωῆς ἐν Τάφῳ* τοῦ Μυριβίλη καὶ τῆς *Ἀργῶς* τοῦ Θεοτοκά (ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει ὡς δύο ἀπὸ τοὺς δοκιμωτέρους πεζογράφους μας¹⁰), ἐνῶ σὲ κάποιες ὑπαινικτικὰς μνεῖς τῶν ποιητῶν θεωρεῖ ρηχὸ νεοθηθογραφισμό τὴν αἰσιοδοξία ποὺ τοὺς ἐμπνέει τὸ *Αἶγαῖον* καὶ ἀνεπαρκὴ λύση τὸν πόθον τῆς καθαρᾶς ποιήσεως καὶ τῆ γοητεία τοῦ ὑπερρεαλιστικοῦ αὐτοματισμοῦ¹¹. Βέβαια, δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε σὲ ποῖον βαθμὸ διατηρήθηκαν ἀργότερα ὅλες αὐτὲς οἱ θέσεις. Εἶναι ὅπωςδὴποτε δηλωτικὸ ὅτι τὰ πρόσωπα καὶ τὰ θέματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ποὺ τὸν ἀπασχόλησαν ἀ ν α λ υ τ ι κ ᾶ εἶναι διαφορετικά.

*

Ἡ ὑστεροβυζαντινὴ δημώδης ἢ πρωτονεοελληνικὴ λογοτεχνία δὲν ἀπασχόλησε τὸν Τωμαδάκη σὲ ἰδιαίτερα μελετήματα, ἐνῶ ἐξάλλου τὰ ἔως τὸν 15ο

5. «Ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία. Ἡ παράδοσις-τὰ κριτήρια-ἡ παρακμή», ὁ.π., σελ. 69.

6. *Ὁ.π.* Γιά τοὺς Καρυωτάκη καὶ Καβάφη βλ. καὶ «Σκέψεις ἐπὶ τῆς νέας ἐλληνικῆς φιλολογίας» [1940], *ΝΙ*, σελ. 39 [σύνολο: 11-43].

7. «Ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία...», ὁ.π., σελ. 71.

8. *Ὁ.π.*

9. *Ὁ.π.*, σελ. 59.

10. *Ὁ.π.*, σελ. 64.

11. *Ὁ.π.*, σελ. 72.

αίωνα κείμενά της θεωρούσε σωστότερο νὰ ἐντάσσονται γραμματολογικά στὴ βυζαντινὴ λογοτεχνία. Δὲν ἐπέμεινε οὐτὲ στὴ μελέτῃ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ (μὲ ἐξαιρέση ὀρισμένα κρητικὰ ἱστορικά τραγούδια). Ἐνδιαφέρει ὅμως ἡ ἀρκετὰ τολμηρὴ ἀποψή του μὲ τὴν ὁποία θέλει νὰ περιστέλλει τὴν κυρίαρχη αἰσθητικὴ ὑπερεκτίμηση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὸν σχετικὸ ἐθνουσιώδη δημοτικὸν ρωμαντισμὸν καὶ λαογραφισμὸν¹² καὶ ἡ πρόσθετη παρατήρησή του ὅτι τὸ ἀντικείμενο πρέπει νὰ περιέλθει περισσότερο στὴν ἀρμοδιότητα τῶν συγκριτικῶν πολιτισμικῶν ἐρευνῶν καὶ μάλιστα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς θρησκευολογίας παρὰ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς γραμματολογίας¹³. Ἀναμφίβολα, ἡ Κρητικὴ Λογοτεχνία προσελκύει ἰσχυρότερα τὸ ἐνδιαφέρον του, εἴτε μὲ ἀναφορὰς ἐπικεντρωμένες στὴν ἰδία εἴτε μὲ σχόλια γὰρ τὴ σχέση μεταγενέστερων λογοτεχνῶν καὶ λογίων μὲ αὐτήν¹⁴. Τὸ κυριότερο δημοσίευσμά του γενικοῦ ἐρμηνευτικοῦ τύπου καὶ ἀξιολογοῦ προβληματισμοῦ¹⁵ τονίζει τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐθνικοῦ λογοτεχνικοῦ καὶ ἡθικοῦ χαρακτήρα στὴ διαμόρφωση τῶν κρητικῶν κειμένων καὶ τὴν ἐπιτυχὴ σύνθεση τῆς δυτικογενοῦς αἰσθητικῆς μὲ τὴ λαϊκὴ γλωσσικὴ παράδοση, εὐαισθησία καὶ κοσμοαντίληψη, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύπτει ἓνα γνήσιο καὶ πειστικὸ φυσικὸ κλίμα¹⁶. Δὲν παραβλέπονται ὅμως καὶ οἱ περιορισμοὶ τῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ ἡ ἀπουσία μιᾶς βαθύτερης πνευματικότητος καὶ μιᾶς προηγμένης ἠθικοπολιτικῆς συνείδησης, πού μόνο στὴ Δύση εἶχαν πρόσφορο ἔδαφος καὶ στὴν Ἑλλάδα θὰ καλλιεργηθοῦν ἀργότερα, μόνο μὲ τὸν Κοραῖ, τὸν Σολωμὸ καὶ τοὺς ἐπόμενους μεῖζονες:... Ἐλείπει ἀπὸ τὸν αἰῶνα ἐκεῖνον ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία, πού θὰ ἐπέτρεπε (...) ν' ἀνανεώσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ψυχὴν του, λούζοντάς τὴν στὸν ἀέρα μιᾶς καινούργιας φιλοσοφικῆς θεωρίας. Αὐτὴ ἡ μεταφυσικὴ, ἡ νέα θεώρησι τοῦ κόσμου ἔλειψε¹⁷, ὅποτε δὲν ὑπῆρχαν οἱ προϋποθέσεις πού θὰ ἐξασφάλιζαν καὶ τὴν πνευματικὴ ἐλευθερίαν σὰν τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ κάθε ἀληθινῆς αὐτονομίας ἀλλὰ καί, στὸ ὑψηλὸ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο, τὴ λύτρωσι πού δίνει, ἀτομικὴ καὶ καθολικὴ, ὁ θρησκευτικὸς καθαρισμὸς πού λέγεται «ἐνεργὸς πίστις»¹⁸. (...) Δυστυχῶς ἡ Κρητικὴ Λογοτεχνία δὲν ἔχει τὸ Θεοτοκόπουλό της.¹⁹ Ὡστόσο, δὲν λείπουν οἱ πυρῆνες τῆς ἠθικῆς συνείδησης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ:... Αὐτὸς ὁ πολὺλογος Μπονιάλης

12. «Σκέψεις ἐπὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας», δ.π., σελ. 26.

13. Ὁ.π., σελ. 28.

14. Βλ. π.χ. «Εὐμορφὴ Βοσκοπούλα, ὀρθογραφουῦντος Ἀντ. Γιάνναρη», *Κρητικά*, 1 (1933) 139-154· «Ἐρωτόκριτος ἢ Βιλλαρᾶς ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ Σολωμοῦ», *Κρητικὲς Σελίδες*, 1 (1936) 243-255.

15. «Ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρας τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας» [1945], *ΝΙ*, σελ. 76-83.

16. Ὁ.π., σελ. 77-80.

17. Ὁ.π., σελ. 80.

18. Ὁ.π., σελ. 81.

19. Ὁ.π., σελ. 82.

στον «Κρητικό Πόλεμό» του φαίνεται Ρωμίδς πὸν πονάει τὴν πατρίδα του τὴν Κρήτη, κί' ὄχι ἀπλὸς εὐγενὴς πὸν χάνει τὰ συμφέροντά του μὲ τὴν κατάκτησί της²⁰. Καί, προπαντός, στὸν «Ερωτόκριτο» (...), ἂν τὸ κονταροχτύπημα γίνεται γιὰ μιὰν ἀνθρώπινη Ἀρετοῦσα, τὴν κόρη τῶν ὀνειρώτων τῶν παλληκαριῶν, ἡ γενικώτερη σύγκρουσις εἶναι ἀνάμεσα σ' ὅ,τι λέγεται ἀσιατικὴ αὐταρχικότητα καὶ ἂν θ ρ ὠ π ι ν η ἂ ξ ι ο π ρ έ π ε ι α²¹. Στὸν Μπουνιαλῆ ἀφιέρωσε καὶ τὴ συστηματικώτερη ἴσως ἐργασία του στὸ πεδίο τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας²², μὲ βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ μὲ προσεκτικὴ ἀνάλυση τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου. Ἐλκύεται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἡθικὰ εὐγενικοῦ ὄψιμου Κρητικοῦ ποιητῆ, χωρὶς νὰ ὑπερτιμᾷ τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ ἐπιμένοντας κυρίως στὸ ἐνδιαφέρον περιεχόμενό του. Ἀπὸ τὰ μεταγενέστερα κρητικὰ, ἀνέλυσε μὲ συμπάθεια καὶ κατανόηση τὸ ἱστορικὸ Τραγοῦδι τοῦ Ἀληδάκη (παρατηρώντας τὴν ἐξάλειψή τοῦ βενετοκρητικοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἐπιστροφή στὸν καθαρὰ λαϊκὸ ψυχισμὸ καὶ στὴ βυζαντινὴ-ἀκριτικὴ παράδοσι)²³.

*

Ἡ πνευματικὴ δραστηριότητα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα θὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέα μὲ ἐπικέντρωση σὲ δύο κυρίως θέματα: στὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Βηλαρά καὶ στὴν Ἑλληνικὴ Νομαρχία. Στὸν Βηλαρά ἀφιερώνει μιὰ χρήσιμη πολυπτυχὴ ἐρευνητικὴ μελέτη²⁴, μὲ ἔμφαση στὸν προδρομικὸ δημοτικιστικὸ ρόλο του, στὴν ἀρχαιογνωσία του καὶ στὰ πρότυπα-πηγὲς τοῦ ἔργου του. Ἐξαντλητικὴ χρῆσις τῆς βιβλιογραφίας, συσχετισμοὶ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Κοραῆ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς αἰσώπειους μύθους, ἐποπτικὲς κατατάξεις ὕλικου ἀλλὰ καὶ ἀξιόλογες παρατηρήσεις στὸ ζήτημα τῆς λογοτεχνικῆς πρωτοτυπίας, καθιστοῦν τὴν ἐργασία ἀναμφισβήτητα θετικὴ συμβολὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς. Στὸ προσφιλὲς αὐτὸ θέμα ἐπανέρχεται ἔως καὶ πολὺ ἀργότερα, διαφωνώντας μὲ τὴ σαρωτικὴ

20. *Ο.π.*

21. *Ο.π.*, σελ. 82-83.

22. «Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλῆς» [1933], *ΑΠ*, σελ. 51-69· βλ. καὶ «Διορθωτικὰ εἰς τὸν Κρητικὸν Πόλεμον τοῦ Τζάνε», *Κρητικά*, 1 (1933) 127-132 (=Μεταβυζαντινὰ Φιλολογικά (Μελέται καὶ κείμενα), Ἀθῆναι 1965, σελ. 215-221)· «Εὐμανοῦλ', Κωνσταντῖνος καὶ Μαρίνος Τζάνε Μπουνιαλῆς. Φιλολογικὸν καὶ βιβλιογραφικὸν διάγραμμα», *Κρητικά Χρονικά*, 1 (1947) 123-154 (=Μεταβυζαντινὰ Φιλολογικά, σελ. 191-214).

23. «Τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἀληδάκη» [1948], *ΝΙ*, σελ. 84-93.

24. «Ὁ Ἰωάννης Βιλλαράς. Ἰδεαι-ἀρχαιογνωσία-πρότυπα τοῦ ἔργου του καὶ ἰδίᾳ τῶν μύθων-ἡ γραφὴ τοῦ ἐπιθέτου του» [αὐτοτελὲς βιβλίον, 1943], *Ν3*, σελ. 7-78 [ἀναδημοσίευση τῶν σελ. 7-39 στὰ *ΑΠ*, σελ. 70-101, μὲ προσθήκη τοῦ μελετήματος «Βιλαράς-Βηλαράς-Βιλλαράς» [1956], σελ. 102-115. Βλ. καὶ «Νοθεύμενα τραγοῦδια τοῦ Βιλλαρά καὶ τοῦ Χριστοπούλου», *Νέα Ἑστία*, 20 (1936) 1236-1238· «Χειρόγραφα Ἰωάννου Βιλλαρά περιγραφόμενα», *Ὁ Αἰῶνας μας*, 2 (1948) 275-276.

καταδίκη της λόγιας παράδοσης από τον Βηλαρά ή απλώς συμπληρώνοντας την παλαιότερη έρευνά του²⁵. Η έκδοση της *Ελληνικής Νομαρχίας*²⁶ το 1948 του δίνει τη δυνατότητα να εξετάσει στην «Εισαγωγή» το πρόβλημα της πατρότητας, απορρίπτοντας ως ατεκμηρίωτες τις υποθέσεις που είχαν προταθεί, και προπαντός να προσδιορίσει την πνευματική προσωπικότητα του ανώνυμου συγγραφέα με βάση τις έσωτερικές ενδείξεις του κειμένου, συμπεραίνοντας ότι, παρά τις κάποιες εξηγήσιμες υπερβολές, ο συγγραφέας της *«Ελληνικής Νομαρχίας»* είναι μία ήβικη συνείδησις. Αυτό προπάντων. Άδικει τον κληρον, το Βυζάντιον, παραγνωρίζει την ιστορίαν, τὰ πρόσωπα, αλλά δικαιώνεται μόνον ἐκ τῶν ἔργων του, ἐκ τῆς προθέσεώς του νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἰδεολογικὸν περιεχόμενον τοῦ ῥαγιαδισμού²⁷. Ἀπέρριψε, ἐξάλλου, μὴν ἀπόπειρα νὰ ἀποδοθεῖ τὸ ἔργο στὸν Κοραῆ, ἀντιτάσσοντας ἐπιχειρήματα βασιζόμενα στὶς διαφορὲς τῆς γλώσσας, τῶν γνώσεων ἀλλὰ καὶ ὀρισμένων ὤψεων τῆς νοστορίας καὶ τῆς τακτικῆς τοῦ Κοραῆ σὲ σχέση μετὰ τὸν Ἀνώνυμο (τὸ κείμενο, κατὰ τὴ γνώμη του, πρέπει νὰ ἀνήκει ὡποσδήποτε σὲ Ἡπειρώτη, ἀλλὰ ὄχι στὸν Ψαλῖδα)²⁸. Ὅμως ἡ κυριότερη ἐνασχόλησή του μετὰ τὸν Κοραῆ ἦταν μίᾳ συνθετικότερη πρότασή²⁹. Τονίζει ἀρχικὰ ὅτι ἡ ὅλη γλωσσικὴ ἐξέλιξη κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ τὴν Τουρκοκρατία ἦταν βασικὰ φυσιολογικὴ καὶ ὅτι ἀργότερα ἀποτέλεσε σφάλμα τόσο ὁ ἀρχαϊσμός (ἀλλὰ ὄχι ὁ «καθαρισμός») ὅσο καὶ ὁ δογματικὸς δημοτικισμός (ὡς γλωσσικὸς «λαϊκισμός»)³⁰. Καὶ προχωρεῖ παρατηρώντας ὅτι ὁ Κοραῆς συνδυάζει ἀβίαστα στὸ ἰδεολογικὸ ἐπίπεδο τὸν Διαφωτισμὸ μετὰ τὸ παιδευτικὸ περιεχόμενον τοῦ Κλασικισμοῦ, συλλαμβάνει ὀρθὰ τὴ σχέση πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ παιδείας, ἀδικεῖ ὅμως τὴ λαϊκὴ καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πνευματικὴ παράδοση καὶ προτείνει ἕνα γλωσσικὸ πρότυπο ἀφενὸς πολὺτιμο γιὰ τοὺς νεολογισμοὺς του ἀλλὰ ἀφετέρου ἀδέξιο γραμματικὰ καὶ ὑφολογικά («λογιοποιεῖν» λαϊκὰς λέξεις καὶ δὲν ἀντιλαμβάνεται ἐντελῶς σωστὰ τὸ φαινόμενο τῆς γλωσσικῆς ἐξέλιξης), μετὰ ἀποτέλεσμα νὰ ξεπερνοῦν τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία του τόσο ἡ γλαφυρὴ καθαρεύουσα τοῦ Παπαρρηγόπουλου ὅσο καὶ ἡ σημερινὴ ἐπεξεργασμένη καὶ πνευματικὰ προηγμέ-

25. «Ὁ Γιάννης Βηλαράς καὶ οἱ Ἕλληνες» [1981], Ν2, σελ. 202-206· «Αἱ πηγαὶ στίχων τινῶν τοῦ Γιάννη Βηλαρά» [1983], Ν3, σελ. 79-85.

26. *Ελληνικὴ Νομαρχία* (...) παρὰ Ἀνώνυμου τοῦ Ἑλλήνος. Ἐκδόσις Β'. Εἰσαγωγὴ-Ἐπιμέλεια Ν.Β.Τωμαδάκη. Ἐκδόσις Βιβλιοπωλείου Ε. Γ. Βαγιονάκη, Ἐν Ἀθήναις 1948. Ἡ «Εἰσαγωγὴ» [1948], Ν3, σελ. 140-156, ὡς «Ἐπίμετρον Β'» τῆς μελέτης στὴν ὁποία παραπέμπει, ἐδῶ, ἡ σημ. 28. Βλ. καὶ «Ἡ Ἡπειροθεσσαλία καὶ δὴ τὰ Ἰωάννινα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν Ἀνώνυμον τοῦ Ἑλλήνος (1806)» [1985], Ν3, σελ. 157-166.

27. «Εἰσαγωγὴ» [1948], Ν3, σελ. 151.

28. «Εἶναι συγγραφεὺς τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας (Ἀνώνυμου τοῦ Ἑλλήνος) ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς;» [1985], Ν3, σελ. 86-156.

29. «Κλασικισμός, Διαφωτισμός καὶ Ἀδαμάντιος Κοραῆς (διαπιστώσεις καὶ προβλήματα)» [1977], Ν2, σελ. 324-345.

30. Ὁ.π., σελ. 324-339.

νη δημοτική³¹ (οί δύο μορφές έχουν συγκλίνει σε ὅ,τι ἀφορᾷ τήν τε δομήν καὶ τὸ λεξιλόγιον³²).

*

Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος εἶναι τὸ κυριότερο, μετὰ τὸν Σολωμό, ἀντικείμενο τῶν ἀσχολιῶν τοῦ νεοελληνιστῆ Τωμαδάκη. Τὸ 1938 δημοσιεύει μιὰ πρώτη εὐρύτερη ἐρευνητικὴ ἐργασία του³³, πὺλ ἀναφέρεται διεξοδικὰ στὶς τότε διαθέσιμες βιογραφικὲς πηγὰς ἀξιολογώντας τὶς ἴδιες καὶ τὴ χρῆση τους ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη βιβλιογραφία. Ἀκολουθοῦν προσωπικὲς ἀρχειακὲς ἐρευνὲς του στὴν Ἰταλία γιὰ τὰ νεανικὰ βιογραφικὰ τοῦ Κάλβου³⁴ καὶ στὴ συνέχεια μελέτες τῆς ἰδεολογικῆς φυσιογνωμίας του καὶ τῆς «μοναχικῆς» ἀλλὰ καίριας ἰδιαιτερότητας τοῦ ποιητικοῦ ἔργου του. Ὑπογραμμίζεται ἡ βαθύτατα ὀργανικὴ σχέση, μέσα στὴ συνείδηση τοῦ ποιητῆ, τῆς ἡθικῆς ἐλευθερίας μετὰ τὸ ὄραμα τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθέρωσης³⁵, καθὼς γιὰ αὐτὸν ἡ δεύτερη ἀξία ἀπορρέει ἀπὸ τὴν χρῆσιν τῆς πρώτης: Ὁ ἐθνουσιασμός του εἶναι πατριωτικὸς καὶ ἡ δικαίωσι τοῦ πατριωτισμοῦ του εἶναι ἡθικολογικὴ³⁶. Καὶ ἡ ἐξίσου ἀρρηκτὴ σχέση τῆς καλλιτεχνικῆς ροπῆς καὶ πράξης μετὰ τὴν ἐλευθερία: *Τέχνη καὶ δουλεία*, γιὰ τὸν ποιητῆ, δὲν συνυπάρχουν.³⁷ Καὶ παρατηρεῖται ὅτι ἡ διπλὴ παιδεία τοῦ Κάλβου (ἐλληνικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ) συνδέεται κατὰ τὸ ἀρχαιοελληνικὸ σκέλος τῆς προπαντὸς μετὰ τὶς παραπάνω ἀξίες καὶ λιγότερο μετὰ ἕναν μορφολατρικὸ αἰσθητισμὸ πὺλ χαρακτηρίζε τὸς δυτικούς κλασικιστὲς³⁸. Θὰ ἐξετάσει ἐπίσης ὀρισμένα κυρίως γλωσσικὰ δεδομένα τῆς ἀρχαιογνωσίας τοῦ Κάλβου³⁹ καὶ θὰ ἐπανέλθει μετὰ ἀναφορὰς στὴ σύνθεσιν τέχνης καὶ ἡθικῆς⁴⁰. Γίνεται προφανὲς ὅτι οἱ βιβλιογραφικὲς, βιογραφικὲς-πραγματολογικὲς καὶ γλωσσικὲς ἐρευνες τοῦ συγγραφέα ἐπάνω στὸ

31. Ὁ.π., σελ. 339-345.

32. Ὁ.π., σελ. 344.

33. «Κριτικὰ, βιογραφικὰ καὶ βιβλιογραφικὰ στὸν Ἀνδρέα Κάλβο» [1938], Ν3, σελ. 167-199. Βλ. καὶ «Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Κάλβος - Calbo καὶ ὁ ποιητὴς Ἀνδρέας Κάλβος», *Νέον Κράτος*, 3 (1939) 298-301· «Οἱ Κρήτες Κάλμποι πρόγονοι τῶν ἐν Κερκύρᾳ», *Νέον Κράτος*, 4 (1940) 964-971· «Τρεῖς Ζακύνθιοι ποιηταὶ κρητικῆς καταγωγῆς: Foscolo-Κάλβος-Σολωμός» [1977], Ν3, σελ. 207-214. Βλ. καὶ τὸ νεανικὸ γενικὸ μελέτημα πὺλ προηγεῖται [διάρκεια τοῦ 1930]: «Ἀνδρέας Κάλβος», *Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον*, 1 (1935) 145-171 (καὶ 285-286).

34. «Ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν» [1940], Ν2, σελ. 207-240.

35. «Ἀνδρέας Κάλβος. Ὁ ἡθικολόγος τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας» [1946], Ν1, σελ. 94-103.

36. Ὁ.π., σελ. 102.

37. Ὁ.π., σελ. 100.

38. Ὁ.π., σελ. 96-97.

39. «Ὁ Κάλβος καὶ οἱ Ἀρχαῖοι» [1957], ΑΠ, σελ. 163-176.

40. «Ἀνδρέας Κάλβος» [1960], ΑΠ, σελ. 159-162, καὶ Ν3, σελ. 200-202· «Ἀνδρέας Κάλβος», *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά*, 24 (1967) 115-120· «Κάλβος καὶ Σολωμός, οἱ ποιηταὶ

αντικείμενο αυτό δὲν ὀφείλονται στὴν περιέργεια τοῦ φιλολόγου «καθεαυτὴν», ἀλλὰ στὴ βαθύτερη συγκίνηση ποὺ τοῦ προκαλοῦσε πάντα ὁ εὐγενὴς καλβικὸς ψυχισμός, ἡ τραγικότητα ἐνὸς μοναχικοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐπάξιας μεταστοιχείωσης τοῦ πατριωτικοῦ αἰσθήματος σὲ ὑψηλὴ ποίηση.

*

Ὁ κεντρικὸς ἄξονας τῆς σχέσης τοῦ Τωμαδάκη μὲ τὴ νεοελληνικὴ λογοτεχνία καὶ φιλολογία εἶναι, βέβαια, τὸ θέμα «Σολωμός». Στὸ πεδίο αὐτό, παρατηρεῖται καὶ ἡ πληρέστερη τυπολογικὴ κλιμάκωση τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν του. Ἐπειτα ἀπὸ μιὰ σειρὰ μικρότερων μελετημάτων καὶ ἄρθρων⁴¹, ἐμφανίζεται ἡ καθοριστικὴ γιὰ τὴν περαιτέρω ἀσχολία του διδακτορικὴ διατριβὴ ποὺ μνημονεύσαμε στὴν ἀρχή⁴² καὶ ποὺ ἀποτελέσει τὸ ἔρρισμα γιὰ νὰ τοῦ ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸ ἔργο μιᾶς «κριτικῆς» ἐκδόσεως τοῦ Σολωμοῦ. Τὸ πολὺ γνωστὸ στὴν ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας ζήτημα ποὺ δημιουργήθηκε τότε, μετὰ τὴν ἐποχὴ μας), ὀφείλεται στὴ διασταύρωση (α) τῆς ἀνάγκης γιὰ μιὰν ἐπιστημονικὴ ἐκδοσὴ ἀρτιότερη πιά ἀπὸ τὴν πολυτιμωτάτη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐργασίας τοῦ Πολυλά (1859) μὲ (β) τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ αὐτόγραφα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὰ (ῥσα) ἀντίγραφα κειμένων του δὲν συνιστοῦν «χειρόγραφη παράδοση», ὥστε νὰ ἀνταποκρίνεται στὸ ἔργο ἡ ἔννοια τῆς «κριτικῆς τοῦ κειμένου» (τουλάχιστον ὅπως αὐτὴ ἰσχύει γιὰ τὰ ἀρχαῖα, τὰ μεσαιωνικὰ καὶ τὰ μεταγενέστερα κείμενα, ὅπου τὸ χειρόγραφο τοῦ συγγραφέα εἶναι ἄγνωστο). Θὰ φθάναμε νὰ υποθέσουμε σήμερα ὅτι, ἂν δὲν εἶχε τότε χρησιμοποιηθεῖ ὁ ὅρος «κριτικὴ» ἀλλὰ «φιλολογικὴ» ἐκδοσὴ, ἓνα μεγάλο ποσοστὸ τῶν ἀντιγνωμιῶν θὰ εἶχε ἀποφευχθεῖ καί, μὲ ἐντελῶς συγκεκριμένους συζητήσεις, θὰ εἶχε ἴσως ἐπέλθει μιὰ σύγκλιση τοῦ τρόπου σκέψης τῶν νεοελληνιστῶν. Πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἐργάσθηκαν μὲ καρποφόρα ἀποτελέσματα ὁ Λίνος Πολίτης, ὁ Στυλιανὸς Ἀλεξίου καὶ ἄλλοι, νεώτεροι ἐρευνητές. Ὁ Τωμαδάκης (ποὺ τοῦ ἀναγνωρίζεται, βέβαια, ἀπὸ ὅλους ἓνα ποσοστὸ προκαταρκτικῆς καὶ ἀξιοσημείωτα προδρομικῆς ἐργασίας) παραιτήθηκε ἀπὸ τὴν ἐντολὴ τῆς Ἀκαδημίας, μὲ κάποια πικρία γιὰ τὴν ὀξύτητα ποὺ εἶχαν λάβει οἱ διάλογοι, ἀλλὰ δὲν ἐγκτελείψε, φυσικά, τίς σολωμικὲς μελέτες. Στράφηκε κυρίως στὴν κατεύθυνση τῆς ἱστορικῆς-βιογραφικῆς καὶ τῆς ἐρμηνευτικῆς ἀσχολίας. Μελετᾶει συστηματικὰ ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '30 καὶ

τοῦ αἰῶνος» [1985-1986], Ν3, σελ. 231-244· «Ἀνδρέας Κάλβος καὶ Ἡπειρος (οἱ ὡδὲς εἰς Πάργαν καὶ Σούλι)» [1988], Ν3, σελ. 203-206.

41. Π.χ. «Ὁ Σολωμός καὶ ἡ γλώσσα μας», *Ίονιος Ἀνθολογία*, 2 (1928) 112-115 καὶ 3 (1929) 4-7, 46-49, 81-88, 127-132· «Ὁ τυφλὸς Ὀμηρὸς στὴ Σολωμικὴ ποίησι», *Νέα Ἐστία*, 8 (1930) 854-856· Ἀπὸ τὸ Σολωμὸ στὸν Παλαμά, Ἀθῆνα 1930.

42. Ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα τοῦ ποιητοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Ἐν Ἀθήναις, Τυπογραφεῖον «Ἐστία», 1935 [Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον, Ἔτος Α' (1935), Παράρτημα Α'].

στη διάρκεια της Κατοχής το θέμα της αρχαιογνωσίας του Σολωμού (που και αυτό τροφοδότησε την ποίησή του) και παράλληλα ανιχνεύει και προγονικά βιογραφικά του ποιητή⁴³. Το 1946 θα διατυπώσει μια πρόταση για τη σχέση του με τη νεοελληνική παράδοση κατά τις τρεις κύριες συνιστώσες της δεύτερης: την αρχαιοελληνική, τη χριστιανική και τη λαϊκή, που παρέχει στον Σολωμό τη βάση για να αναγάγει τον πατριωτισμό της ποίησής του σε οικουμενικόν άνθρωπισμό⁴⁴. Το θέμα της γραμματολογικής τοποθέτησης του Σολωμού, που τον άπασχολούσε ήδη ενωρίτερα, συνδυάζεται ολοένα έντονότερα με την «έσωτερική» μελέτη των κειμένων του, όποτε το 1954 συμμετέχει στην πολύτιμη για τη νεοελληνική φιλολογία έκδοτική σειρά της «Βασικής Βιβλιοθήκης» με έναν τόμο απλούστερης έκδοσης σε 6,τι άφορα το (έλληνικό μόνο) έργο του Σολωμού, όπου ενδιαφέρει κυρίως η εύρύτατη «Εισαγωγή»⁴⁵. Συγκεντρώνονται εδώ οι κατεξοχήν έρμηνευτικές απόψεις του, που μαρτυρούν άναμφισβήτητα έντονο προβληματισμό, ανεξάρτητα από τον βαθμό συμφωνίας του άναγνώστη. Η συνέχεια χαρακτηρίζεται από την έμφαση στο κεντρικό και ένοποιητικό έπιτευγμα του Σολωμού, που κατά τον Τωμαδάκη υπερβαίνει κάθε άλλο άναλογο της νεοελληνικής ποίησης: τη σύνθεση ποιητικής και ήθικης, που παρέχει στους μεταγενέστερους μιάν άντικατάστατη πρόταση ζωής. Αυτόνη τη μέγιστη ένότητα άξιών ύποδεικνύει ό συγγραφέας, μελετώντας τη σχέση της ήθικης συνείδησης του Σολωμού με το νόημα της Έπανάστασης:... *εις ύψηλόν τόνον, ξεστός και ανθρώπινος συνάμα, έπελήφθη του μεγάλου θέματος ό Σολωμός [στούς Έλεύθερους Πολιορκημένους] και έτοποθέτησε τον Ίερών Άγώνα του Έθνους του εις τὰ εὐρέα πλαίσια της μάχης μεταξὺ του καθήκοντος και της βίας, της άρετης και του ήθικῶς κακοῦ*⁴⁶. Η ούσία του θέματος αυτού συνοδεύει τον συγγραφέα άκόμη και σε κατ'άρχην πιό ουδέτερες έρευνες πηγῶν⁴⁷. Και σε ένα από τὰ τελευταία μελετήματά του⁴⁸ θα επανέλθει στην έννοια του σολωμικού «χρέους», παρατηρώντας ότι η περιεκτικότητά που της έδωσε ό Σολωμός δέν μπορούσε νά δοθεῖ ούτε από τούς εκλεκτότερους Έλληνες διανοητές της εποχής⁴⁹.

43. *Ό Σολωμός και οι Άρχαίοι* [αύτοτελές βιβλίό, Άθήναι 1943], Ν2, σελ. 1-152 [τὰ βιογραφικά, μαζί με όρισμένα άλλα, σελ. 97-152].

44. «Η νεοελληνική παράδοσις και ό Διονύσιος Σολωμός» [1946], Ν1, σελ. 104-121.

45. *Διονύσιος Σολωμός* [κτλ.]. Η «Εισαγωγή», σελ. θ'-ροδ'

46. «Ό Διονύσιος Σολωμός και η Έλληνική Έπανάστασις» [1957], ΑΠ, σελ. 125 [σύνολο: 116-128]· βλ. και «Εις την Έξοδον του Μεσολογγίου λόγος» [1987-1988 (διάλεξη του 1971)], Ν3, σελ. 268-274 [σύνολο: 259-274].

47. «Η μάχη της Τριπολιτσάς εις τον Ύμνον του Δ. Σολωμού και η Νέκρια του Όμηρου» [1969], Ν2, σελ. 173-181.

48. «Ό Διονύσιος Σολωμός εισηγητής εις την ποίησίν μας νέας αντίληψεως περί Έλληνισμού και Έλευθερίας» [1980], Ν2, σελ. 163-172.

49. *Ό.π.*, σελ. 169-170.

*

Οί άλλοι Έπτανήσιοι δὲν προκάλεσαν διεξοδικές συγγραφικές ασχολίες. Ἀφιέρωσε ἓνα μελέτημα στὸν Ἀντώνιο Μάτεσι ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πνευματικῆς σχέσης του μὲ τὸν Σολωμό⁵⁰ καὶ ἓνα ἄρθρο στὸν Γεώργιο Τερτσέτη σχετικὰ μὲ τὴν ὁμιλία του τοῦ 1866 γιὰ τὸν Ἑρωτόκριτο⁵¹. Σχολίασε μὲ ἐπιφυλακτικὸτητα τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Πολυᾶ (ὡς ἀσθενέστερη ἀπὸ τὸν ἠθικοπολιτικὸ ἰδεολογισμὸ τοῦ Σολωμοῦ) καὶ μὲ συγκρατημένα θετικὴ ἀξιολόγηση τὴν ποιητικὴ του προσπάθεια (προκρίνοντας τὴν ἀντίστοιχη μεταφραστικὴ του ἰκανότητά)⁵². Σὲ ἓνα δοκίμιο γιὰ τὸν Λασκαράτο ἀναγνωρίζει τὴν ἠθικὴ ἀκεραιότητά του ἀλλὰ τοῦ ἀποδίδει κάποια στενότητα ἀντιλήψεων⁵³. Ἀσχολήθηκε ἐπίσης μὲ ἐκδοτικὰ ζητήματα καὶ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο τοῦ Λορέντζου Μαβίλη (ἀναγνωρίζοντας κυρίως τὴν ἠθικὴ καὶ πολὺ λιγότερο τὴ λογοτεχνικὴ ἀξία τοῦ ποιητῆ)⁵⁴.

*

Ἀπὸ τοὺς νεοέλληνες πεζογράφους, ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης προκάλεσε τὸ κυριότατο ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἐρμηνευτικὰ καὶ ψυχογραφικὰ οὐσιαστικότερη συμβολή τοῦ συγγραφέα. Ἐξαίρει τὴν μεταπλαστικὴ - «ποιητικὴ» ἰκανότητα ποὺ τοῦ ἐπέτρεψε διὰ *σκιῶν*, *ὀνειρῶν* καὶ *ἀναμνήσεων* νὰ δώσῃ *σάρκα* καὶ *δοτᾶ* εἰς τοὺς ἥρωας τῶν ἱστοριῶν του, νὰ μεταφέρῃ αὐτοὺς ἐκ τοῦ μὴ εἶναι εἰς τὸ εἶναι τῆς *Τέχνης* (...), νὰ φυσιήσῃ *πνοήν* καὶ *λόγον* καὶ *ἠθικὸν νόημα* εἰς *ἀνθρώπους* τῆς *μνήμης* καὶ τῆς *φαντασίας* του, νὰ τοποθετήσῃ αὐτοὺς ἐν *τόπῳ* καὶ *χρόνῳ* καὶ νὰ τοὺς καταστήσῃ ἀληθεστέρους ἀπὸ ὅ,τι πιθανὸν ὑπῆρξαν, ἂν ἔζησαν, μὲ τὴν ἰδιαίτεράν ἀλήθειαν ποὺ καταξιώνει ἡ *Τέχνη*⁵⁵. Ἡ βιωματικὴ ἀποδοχὴ τοῦ ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ δόγματος καὶ τῆς παραδοσιακῆς λατρευτικῆς πράξης καθιστοῦσε περιττὰ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη τὸν μεταφυσικὸ προβληματισμὸ καὶ τὴν ἀνάλογη ὑπαρξιακὴ ἀγωνία, γιατί ζοῦσε μέσα σὲ μιὰ πνευματικότητα ποὺ ἔδινε ἐξαρχῆς τὴν ἀπάντηση στὰ ἐρωτήματα αὐτά (ἂν τοῦτο δὲν νονήθῃ, θὰ ἦτο δύσκολος ἡ κατανόησις τοῦ χριστιανοῦ Παπαδιαμάντη⁵⁶ καὶ ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς συγγραφέα). Ἀλλὰ ἐξίσου μὲ τὴν πεζογραφικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ σὲ ὀργανικὴ βέβαια συνάρτηση μὲ αὐτήν, προσελκύουν τὸν Τωμαδάκη ὁ ψυχι-

50. «Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς καὶ ὁ Ἀντώνιος Μάτεσις» [1943], *ΑΠ*, σελ. 139-158 καὶ *Ν2*, σελ. 131-147.

51. «Τερτσέτης-Ἑρωτόκριτος», *Κρητικὲς Σελίδες*, 1(1936) 42-43.

52. «Ὁ Ἰάκωβος Πολυᾶς ποιητὴς καὶ συνεττογράφος» [1936], *Ν1*, σελ. 141-156.

53. «Ἀνδρέας Λασκαράτος (γενικὸς χαρακτηρισμός)» [1961], *ΑΠ*, σελ. 172-176.

54. «Τὰ πρῶτα τραγούδια τοῦ Μαβίλη» [1936], *Ν1*, σελ. 149-156.

55. «Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, 1851-1911. Ὁ Χριστιανὸς συγγραφεύς» [1961], *ΑΠ*, σελ. 182 [σύνολο: 177-190]

56. *Ο.π.*, σελ. 185-186.

σμός του και οί επώδυνες διεργασίες που συντελούνταν κάτω από μιάν άπλη και γαλήνια επιφάνεια. Σέ διεξοδικό μελέτημα⁵⁷ και με τήν άρωγή ένδειξεων από τά διηγήματα (άλλά και τά ποιήματα) τονίζει ότι, άν δέν άπασχόλησαν τόν Παπαδιαμάντη μεταφυσικές άπορίες, τόν βασάνισε προσωπικά τó ήθικό πρόβλημα τής άμαρτίας⁵⁸, γιατί δέν ήταν καθόλου βέβαιος ότι τήν άπέφυγε ύπό τά βαθύτερα και άπαιτητικά χριστιανικά κριτήρια (ή ψυχασύνθεσή του διόλου δέν συμπίπτει με έκείνη τών άπλοΐκων ιερέων και μοναχών του περιβαλλοντός του⁵⁹). Ως πρós τó θέμα τής ψυχής του Παπαδιαμάντη, άτυχος θά 'ταν έκείνος που άκόμα και σήμερα θά ζητούσε, και μάλιστα από λογοτέχνη, ένóτητα ψυχής. Γιατί τέτοιο φαινόμενο σέ καλλιεργημένους [και] μάλιστα εΐδασθητους ανθρώπους, δέν ύπήρξε και ούτε θά ύπάρξη ποτέ: (...) 'Ο ίδιος άνθρωπος γαληνεύει και θεριεύει, άκολασταίνει κι' άρνίζεται, ηστεύει και καταλύει, αντιφάσκει στόν έαντό του, στίς ιδέες του, στήν ιδιουσγκρασία του⁶⁰. 'Ο Παπαδιαμάντης προσηλωθήκε στήν 'Ορθοδοξία όχι από μιá τάση έμμονής στό τυπικά παραδεδομένο, αλλά γιατί ó Χριστιανισμός είναι λύτρωσι από τó θάνατο τής άμαρτίας, από τó ψυχικό βάσανο του ανθρώπου, του μικρού, του άνήμπορου μπρός στή φύσι, τή δύναμι και τόν καταναγκασμό, ή συναίσθησι τής μηδαμινότητός του και του χάους μέσα στο όποιο πορεύεται, τής μοναξιάς του⁶¹. Και είναι άγνωστο (ούτε και επιτρέπεται νά επιχειρηθεί βέβαιη άπάντηση) άν δόθηκε, ως τά τέλη του βίου του, ή λυτρωτική λύσι σ' αυτήν τή ριζική άγωνία του.

Σέ έντελώς διαφορετικό, βέβαια, «κλίμα» αντικειμένου και σέ άλλου τύπου φιλολογική κατεύθυνση κινούνται τά δημοσιεύματα που άφιέρωσε στόν 'Ιωάννη Κονδυλάκη. Έρεύνσε πολλά βιογραφικά στοιχεία του⁶², συγκέντρωσε μαρτυρίες τρίτων σχετικά με τή συμμετοχή του ως πολεμικού άνταποκριτή στήν έλληνική στρατιωτική επέμβαση στήν Κρήτη τó 1897⁶³, εξέτασε τήν ούσιαστική σχέση του έργου του με τίς έμπειρίες και τά βιώματα από τήν κρητική ζωή⁶⁴

57. «Ο άμαρτωλός Παπαδιαμάντης (Η άγωνία-ή μετάνοια-ή λύτρωσις)» [1973], Ν2, σελ. 346-365.

58. 'Ο.π., κυρίως σελ. 353-365.

59. 'Ο.π., π.χ., σελ. 359.

60. 'Ο.π., σελ. 351.

61. 'Ο.π., σελ. 353. Βλ. και τó έκτενές άρθρο του συγγραφέα γιά τόν Παπαδιαμάντη στή *Θρησκευτική και 'Ηθική Έγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 9(1966) 1165-1187. Και αύτοτελές άνά-τυπο: *Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης*, 'Αθήναι 1966.

62. «Βιογραφικά τινά του 'Ιωάννου Δ. Κονδυλάκη» [1935], Ν1, σελ. 157-173 και ΑΠ, σελ. 214-231.

63. «Ο 'Ιωάννης Κονδυλάκης στά Χανιά» [1935], Ν1, σελ. 174-178 και ΑΠ, σελ. 232-237 [με έλαφρά τροποποίηση πρós τήν καθαρεύουσα και με όρισμένες προσθήκες].

64. «Ο 'Ιωάννης Κονδυλάκης και ή Κρήτη» [1938], Ν1, σελ. 179-184 και ΑΠ, σελ. 208-213.

και επιμελήθηκε νεώτερες εκδόσεις έργων του⁶⁵. Ένα μικρό μελέτημά του για τόν Άριστομένη Προβελέγγιο συνδυάζει τη γραμματολογική πληροφόρηση με κριτικές παρατηρήσεις για την υποβλητικότητα και τη φιλοσοφική διάθεση του ποιητή (άλλα και τόν δισταγμό του να ασχοληθεί με κρισιμότερα ήθικα προβλήματα)⁶⁶. Μνημονεύουμε και ένα δοκίμιό του για τόν Δημήτριο Βερναρδάκη, πού σχολιάζει με εκτίμηση τήν ένμέρει παρατακτική, άλλα και πνευματικά εύγενή πολλαπλότητα του έργου του⁶⁷.

*

Τό τελευταίο μείζον κεφάλαιο τής νεοελληνικής λογοτεχνίας, με τό όποιο ασχολήθηκε ο Τωμαδάκης, είναι ο Παλαμάς. Πρόκειται κυρίως για δύο αξιόλογα μελέτηματα, πού αναφέρονται αντίστοιχα στη *Φλογέρα του Βασιλιά* και στη σημαντικότερη συμβολή του κριτικού Παλαμά στη σπουδή του Σολωμού. Στο πρώτο⁶⁸, ό έντελώς διαμορφωμένος πιά βυζαντινολόγος, πού έχει κατανοήσει πλήρως τη βιωματική πνευματική επίκαιωνία του ποιητή με τό Βυζάντιο, παρατηρεί ότι τό έργο δέν είναι δυνατόν να νοηθή ως είδος λόγου γνωστόν, ως έπος πρό παντός, διότι δέν είναι, άλλα ως έμμετρος οητορικός λόγος⁶⁹, με μιάν άπερίοριστα θετική για τήν ποίηση σημασία τών έρων αυτών. Άκολουθεί μία άνάλυση του κειμένου πού συνδυάζει τήν περιγραφική σαφήνεια με προσεκτικές έρμηνευτικές προτάσεις επάνω στην πολλαπλή θεματική, ιδεολογική και λυρική ύπόστασή του⁷⁰. Καί, προχωρώντας σε έναν γενικό προσδιορισμό του έργου, ο συγγραφέας τονίζει πρώτα ότι στην *Φλογέρα* ή υποκειμενικότητα του ποιητή έναρμονίζεται με τη συμμετοχή του στη συλλογική ιστορική συνείδηση προσδίδοντας στη δεύτερη τις άρμόζουσες πνευματικές διαστάσεις της⁷¹. Καί, σε ό,τι άφορά τήν κοσμοαντίληψη πού εκφράζεται στη σύνθεση αυτήν, παρατηρεί ότι κάτω από τό θρησκευτικό και ρομαντικό πρώτο στρώμα της διακρίνονται ως ισχυρότερες οι κοσμικές δυνάμεις τής πολεμικής και τή έρωτικής δημιουργικότητας και ο άρχαιοελληνικός άνθρωποκεντρισμός (τό ήρωϊκόν πνεύμα του άρχαίου κόσμου είναι επικρατέστερον παντός πνεύματος χριστιανικής διαλλαγής⁷²) και ως ακόμη ισχυρότερος ο όρθολογικός ιστορισμός του Παλαμά — με επίτευγμα τήν υποβλητική ποιητική

65. "Όταν ήμουν δάσκαλος κι' άλλα διηγήματα κρητικά και 'Ο Πατούχας, Έκδόσεις Γρηγόρη, Άθήναι [1972 και 1973, αντίστοιχα].

66. «Άριστομένης Προβελέγγιος» [1935], *ΝΙ*, σελ. 185-193.

67. «Δημήτριος Βερναρδάκης. 'Ο σοφός, ό ποιητής, ό λόγιος» [1955], *ΑΠ*, σελ. 239-242.

68. «Η *Φλογέρα* του Βασιλιά του Κωστή Παλαμά» [1959], *ΑΠ*, σελ. 191-207.

69. "Ο.π., σελ. 193.

70. "Ο.π., σελ. 195-202.

71. "Ο.π., σελ. 202-203.

72. "Ο.π., σελ. 205.

μετάπλαση και έκφρασή του. Γιατί, βέβαια, ή *Φλογέρα* δὲν εἶναι ἔκφρασις μεταφυσικῆς ἀναζητήσεως. Τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου τίθεται ἀπὸ ἀπόψεως οὐχὶ ὀντολογικῆς ἢ τελολογικῆς ἀλλ' ἱστορικῆς καὶ δὴ ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς σκοπιᾶς⁷³. Τὸ δεύτερο ἄρθρο⁷⁴ διέπεται διακαιολογημένα ἀπὸ τὸν θαυμασμὸ τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴν κεντρικὴ καὶ κρίσιμη ἀρετὴ τοῦ Παλαμᾶ ὡς κριτικοῦ, δηλαδὴ τῇ σύνθεσιν ἱστορικῆς καὶ αἰσθητικῆς συνείδησης⁷⁵, πού ὑπερβαίνει τὴν ἄγονη διχοτομία («λογοτεχνικῆς» καὶ «φιλολογικῆς») κριτικῆς (ἰδιαζόντως ἐνδημικῇ στὸν τόπο μας ἐπὶ πολλὰς δεκαετίες καὶ ἕως τὸ πρόσφατο παρελθόν) καὶ πού ἐξάλλου τοῦ ἐπέτρεψε νὰ καθιερώσῃ τὸ ἐγκυρότερο ἔως καὶ σήμερα γραμματολογικὸ σχῆμα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας⁷⁶. Ὁ Παλαμᾶς, βέβαια, ἦταν, ὅπως σημειώνει μὲ ἔμφαση ὁ συγγραφέας, ἀντισολωμικὴ ἰδιοσυγκρασία⁷⁷, καὶ γι' αὐτὸ πίστευε ὅτι ἡ ἀδυναμία τοῦ Σολωμοῦ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὶς μείζονες συνθετικὰς του προσπάθειες συμπίπτει μὲ καθ'αυτὸ ποιητικὴ ἀδυναμία, μὲ ἓνα ἔλλειμμα πού τὸν κράτησε ἐντεῦθεν τοῦ βέβαιου ὁρίου τοῦ «μεγάλου ποιητῆ». Ἀλλὰ ἡ πεποίθησις αὐτὴ δὲν τὸν ἐμπόδισε νὰ ἀντιληφθεῖ καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὶς διαστάσεις τῆς ποιητικῆς τοῦ Σολωμοῦ πού ἔτειναν «δυνάμει» καὶ διαρκῶς πρὸς τὸ ὅριο αὐτό. Ἐξάλλου, αὐτὴ ἡ ἀξιολογικὴ ἐπιφύλαξις ἴσως ἐνίσχυσε ἀπὸ ὀρισμένες ἀπόψεις τῇ διείσδυσή του στὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ σολωμικοῦ ἔργου⁷⁸. Καὶ προπαντὸς ὁ πολυδύναμος ἱστορικὸς καὶ αἰσθητικὸς στοχασμὸς του ἔφερε τὸ γόνιμο ἀποτέλεσμα: οἱ δύο κυριώτερες ἐργασίες τοῦ Παλαμᾶ πάνω στὸ Σολωμὸ [Προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης Μαρασλῆ: «Σολωμός. Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του» (1901) καὶ «Ἡ κριτικὴ καὶ ὁ Σολωμός (θέματα γιὰ ξετύλιγμα)» (1903)] (...) δεῖχνουν τὴν ἀπόλυτη κατοχὴ ὅλων τῶν σχετικῶν ζητημάτων καὶ τὴν εὐχέρεια πού εἶχε ὁ Ποιητὴς νὰ προβληματίζεται ὄχι μόνον σὰν ἀπλὸς στοχαστὴς καὶ τῆς φαντασίας ὑπηρετῆς, ἀλλὰ σὰν θετικὸς μελετητὴς, φιλόλογος πού βοηθεῖται ἀπὸ τὴν ἐνόρασι καὶ κατενθύνει τὴν ἔρευνά του στὴν ἐξίχνασιν τῶν πιδὲ λεπτῶν καὶ δύσκολων αἰτημάτων πού θέτει ἓνα ἔργο βαθὺ καὶ ἀποσπασματικὸ σὰν τοῦ Σολωμοῦ⁷⁹.

Ἀλλὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ θέμα προσφέρεται καὶ γιὰ μιὰ καταληκτικὴ σύνδεση μὲ τὶς θεωρητικὰς καὶ μεθοδολογικὰς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου τοῦ Τωμαδάκη γιὰ τὸ ἔργο τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Σὲ δύο κυρίως παλαιότερα δημοσιεύματά του διατυπώνει θέσεις πού χαρακτηρίζονται μάλιστα ἀπὸ κάποια διαφοροποίηση καὶ συμπληρωματικότητα. Τὸ 1940 διαστέλλει τὴ νεοελληνικὴ φιλολογία ἀπὸ

73. Ὁ.π., σελ. 206.

74. «Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς ὡς κριτικὸς τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ» [1948], ΝΙ, σελ. 122-140.

75. Ὁ.π., σελ. 122-123 (καὶ συνολικά).

76. Ὁ.π., σελ. 127-128.

77. Ὁ.π., σελ. 125.

78. Ὁ.π., σελ. 131-132.

79. Ὁ.π., σελ. 135.

τὴν τακτικὴ κριτικὴ, τὴ δοκιμιογραφία προβολῆς γενικῶν αἰσθητικῶν ἢ κοινω-
νικῶν θεωριῶν ἢ πολιτικῆς ιδεολογίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ρόλο τῆς θεραπαινίδος
τῆς ἱστορίας, ὅπως καὶ τοῦ «γραμματικοῦ» σχολαστικισμοῦ ἢ μόνης τῆς ἐκδοτι-
κῆς⁸⁰, καὶ τὴν ὀρίζει ὡς *Ἱστορικὴ Ἐπιστῆμη* ποὺ ἐξετάζει τὴν ὀργανικὴ ἐξέλιξη
τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς εὐρύτερης γραμματείας καὶ ὡς *Φιλολογικὴ Ἐπιστῆμη*
ποὺ μελετᾷ τὸ κείμενο βαθμιαῖα καὶ μὲ τελικὸ σκοπὸ τὴν κατανόηση τῆς βαθύ-
τερης καὶ ὑπὸ εὐρεία ἔννοια ἡθικῆς ἀξίας του καὶ τοῦ ρόλου τῆς στὴν προαγωγὴ
τῆς κοινωνίας⁸¹. Καὶ τὸ 1945 διευκρινίζει ὅτι ἡ κυριότερη βάση τῆς νεοελληνικῆς
φιλολογίας δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἱστορικὴ, ἀλλὰ ἡ *ιδεολογικὴ*, δηλαδὴ ἡ φιλοσοφι-
κὴ σύλληψη τοῦ ἔργου ὡς αὐτόνομου πνευματικοῦ γεγονότος καὶ ἡ διάκριση τῶν
ἀπόλυτων-διαχρονικῶν ἀξιῶν τῆς λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς ἐφήμερες, ὅποτε ἡ ἱστο-
ρία καὶ οἱ βοηθητικὲς ἐπιστῆμες παρέχουν τὴν ἀναμφισβήτητα ἀπαραίτητη ἀρω-
γὴ τους χωρὶς κινδύνους ἐκτροπῆς, γιατί δὲν ὑπάγεται σ' αὐτὲς ἡ φιλολογία⁸².

*

Τὸ ἔργο τὸ βυζαντινολόγου Νικολάου Β. Τωμαδάκη ἔλαβε τελικὰ τὴν προ-
τεραιότητα σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνο τοῦ νεοελληνιστῆ, ὅπως ἐπιθυμοῦσε καὶ ὁ ἴδιος.
Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ ὑπαρκτὴ συμβολή του στὴ νεοελληνικὴ φιλολογία δὲν θὰ ἦταν
δίκαιο νὰ ἀγνοηθεῖ. Ἀναμφισβήτητα, οἱ ὁμότεχνοί καὶ περίπου ὁμήλικοί του
νεοελληνιστὲς τῆς γενιᾶς τοῦ '30, ποὺ συνέχισαν σταθερὰ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύ-
θυνση, ἔφθασαν σὲ ἰσχυρότερα ἐπιτεύγματα καὶ καθόρισαν ἐπαρκέστερα τὴ φυσιο-
γνωμία τῆς ἐπιστῆμης μας. Ἐξάλλου, ὀρισμένες ἐκδηλώσεις τοῦ ἐνθουσιώδους
ἀλλὰ καὶ εὐέξαπτου χαρακτήρα του, ἐνῶ βέβαια δὲν μποροῦν νὰ προκαλέσουν
τὴν κατάφαση, δὲν θὰ ἔπρεπε καὶ νὰ συμπαρασύρουν στὴ λήθη τὴ θετικὴ ἐπι-
στημονικὴ προσφορὰ του. Γενικότερα, ἄς διατηρηθοῦν στὴ μνήμη μας: ὁ ὑπο-
δειγματικὸς συγγραφικὸς ζῆλος καθ'αυτόν, τὸ «χαλκέντερον» καὶ ἡ θαυμαστὴ
πολυμέρεια ὡς εὐρύτητα ὀρίζοντων, ἡ ἀφοσίωση στὸ διδακτικὸ ἔργο, ἡ συνεργα-
σία μὲ πλῆθος μαθητῶν καὶ ἡ προδρομικὴ κατάργηση τῶν ἄγωνων ἀποστάσεων
ποὺ ἀποθαρρύνουν τὰ ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα τῶν νέων — ὅπως ἀκόμη καὶ ὁ
τρόπος ζωῆς ἐνὸς κατὰ τὰ ἄλλα μοναχικοῦ ἀνθρώπου (καὶ σύγχρονου συνειδητοῦ
«Στουδίου»), ποὺ ἡ μόνη εὐχαρίστηση καὶ διέξοδός του ἦταν τὸ γραφεῖο, τὸ
μάθημα, οἱ δημοσιεύσεις καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ συνέδρια (μὲ ἰδιαίτερα προσφιλεῖς
τὸ «Κρητολογικό»).

80. «Σκέψεις ἐπὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας» [1940], *NI*, σελ. 14-16.

81. *Ο.π.*, σελ. 16.

82. «Ἡ Νεοελληνικὴ Φιλολογία ὡς ἐπιστῆμη» [1945], *NI*, σελ. 11.